PLATEAU

PROVINCIE DRENTHE

JONGERE BOUWKUNST EN STEDEBOUW 1850-1940
MIP/DRENTHE

GEMEENTEBESCHRIJVING EELDE

GEWIJZIGD

GEWIJZIGD EXEMPLAAR
DIT EXEMPLAAR WORDT NIET UITGELEEND !!

NOVEMBER 1989

1. INLEIDING

De gemeente Eelde maakt deel uit van het inventarisatiegebied "Drents Plateau" en omvat naast het hoofddorp Eelde de nederzettingen Eelderwolde en Paterswolde. Het grondgebied wordt begrensd door in het westen de gemeente Peize en in het zuidwesten en zuiden de gemeente Vries. In het oosten en noorden valt de gemeentegrens samen met de provinciegrens tussen Drenthe en Groningen. Aangrenzend liggen hier de gemeenten Haren en Groningen. De huidige omvang van de gemeente bedraagt 2.569 hectare. Het inwonertal vertoont sinds 1850 het volgende verloop: 1850-1.632, 1900-2.224, 1940-3.733, 1988-10.378.

2. FYSISCHE GESTELDHEID

De gemeente Eelde is gelegen aan de sterk gelede noordrand van het Drents Plateau en vormt het overgangsgebied tussen de pleistocene zandgronden van dit uit grondmorene bestaande hoogterras en de jonge holocene zeeklei van Groningen. Gedurende de laatste ijstijd (Weichselien) kwam vrijwel het gehele grondgebied van de huidige gemeente, de beekdalen bleven waarschijnlijk ten dele vrij van bedekking, onder een dekzandpakket van wisselende dikte te liggen. In dit ovewegend vlakke dekzandlandschap tekenden zich een tweetal zuidoost-noordwest lopende terreinruggen af: één lopend vanaf de zuidgrens via Eelde-Paterswolde, met bij het Elsburgeronland een korte onderbreking, tot aan het noorden van Eelderwolde en één gelegen tussen het Eelderdiep en de Oosterloop in de zuidwesthoek van de gemeente.
Tijdens de warmere periode van het Holoceen trad er ten gevolge van een gebrekkige waterhuishouding met name in de noordelijke helft van de gemeente op grote schaal laagveenvorming op. Met uitzondering van de zandrug of beter gezegd welving waarop Eelderwolde ligt, kwam het gehele gebied hier onder een pakket laagveen te liggen. Langs de oost- en westgrens zette de laagveenvorming zich in zuidelijke richting voort in de beekdalen van de Oude Aa (Drentse Aa) respectievelijke het Eelderdiep en een vertakking daarvan, de Oosterloop. Alleen in de uiterste zuidwesthoek van de gemeente bleef de vorming van laagveen in de beekdalen achterwege. Hier vond evenwel opvulling met moerasveen plaats. Bovendien trad in het zuiden van de gemeente op de hoger gelegen dekzandgronden plaatselijk veenvorming op in een aantal verspreid gelegen dobben (pingoruïnes).

De dekzanden in de gemeente worden bodemkundig gekenmerkt door het overwegend voorkomen van lage, middelhoge en soms hoge podzolgronden. Het thans vrijwel volledig ontgonnen laagveengebied bestaat uit niet afgeveend laagveen. Bij het Elsburgeronland en in het noorden van het Friesche Veen worden gedeeltelijk uitgegraven veengronden gevuld met water (= petgaten) aangetroffen, terwijl het grotendeels in de provincie Groningen gelegen Paterwoldsemeer en het open water van Friesche Veen herinneren aan het aldaar op grote schaal uitbaggeren van veen.

In de zuidwesthoek van de gemeente tenslotte, daar waar de beekdalen met moerasveen in plaats van laagveen werden opgevuld, behoren de bodems tot de venige beekdalgronden.
Het grondgebied van Eelde helt vanaf de hogere zandruggen naar de beekdalen en het noorden af. De hoogte varieert globaal van 4 meter + NAP ten oosten van het dorp Eelde tot 1 meter - NAP in het noorden van de gemeente. De afwatering geschiedt in noordelijke richting via het Eelderdiep en de Oude Aa. Ten behoeve van de bemaling van de gronden in de zuidwesthoek van de gemeente werd in 1896 het Waterschap De Kooipolder opgericht, welke door middel van een windwatermolen werd bemalen en loosde op het Eelderdiep. Nadien volgde de oprichting van een tweetal interprovinciale waterschappen: Het Oosterland (1912), dat bemaling van de gronden langs het Noord-Willemskanaal mogelijk maakte; en de Eelderwolderpolder (1917), welke werd bemalen door het Groninger Waterschap De Verbetering. Met in 1928 de oprichting van het Waterschap De Peizer- en Eeldermaden werd De Kooipolder opgeheven. Reorganisatie van het Drentse waterschapsbestel heeft tot gevolg gehad dat de gemeente thans in zijn geheel binnen de Waterschappen Drentsche Aa en Noordenveld valt.

3. ONTGINNINGEN EN GRONDGEBRUIK

De vroegste ontginningen in Eelde dateren waarschijnlijk uit de vroege Middeleeuwen en vonden in het zuiden van de gemeente plaats vanuit het op de centrale zandrug gesitueerde esdorp Eelde. Karakteristiek voor het Drentse zandgebied richtte men zich vanouds op het overgangsgebied tussen de laaggelegen beken en de hogere veldgronden, met name die plaats waar de combinatie van een gunctige waterhuishouding, goede bemestingsmogelijkheden en een zo hoog mogelijke bodemvruchtbaarheid de meest geschikte plek voor het bedrijven van landbouw vormde. De groenlanden bevonden zich, enkele nabij de nederzetting gelegen perceeltjes weiland daargelaten, in het beekdal van het Eelderdiep met de aftakkingen van de Ooster- en de Westerloop. De akkerbouw concentreerde zich aanvankelijk volledig op de es van Eelde. Dit langgerekte akkercomplex sloot in het zuiden aan op de Noordesch van Yde in de gemeente Vries. Na verloop van tijd dienden zich temidden van de overwegend graslandontginningen aan de westzijde van de es ook een aantal in meer of mindere mate verspreid gelegen akkers aan.
In het Eelder esdorpenlandschap werden reeds vroeg ook een aantal burchten gebouwd. De hogere zandgronden vormden namelijk, ontoegankelijk als zij dankzij de omliggende veenmoerassen waren, strategisch gezien een ideale vestigingsplaats. Bekende Middeleeuwse versterkingen waren het kasteel Schelfhorst, waarvan alleen de grachten zijn overgebleven, en de havezathe Oosterbroek, die na brand op een andere plaats werd herbouwd. Ten zuiden van Eelde, bij het Zuideinde, zijn tevens sporen aangetroffen van een door drie grachten omringde ronde burcht, de Luchtenburg. In recenter tijden verdwenen de oude burchten of werden vervangen door buitenverblijven voor in hoofdzaak Groninger notabelen. Met name in de 18e en de 19e eeuw verrezen in de zuidelijke helft van de gemeente verschillende landhuizen. In de omgeving van hun huis legden de eigenaren bossen aan, die vaak doorsneden werden door brede beplante lanen en ook wel door smalle wandelpaden. Uiteindelijk resulteerde dit rond het midden van de vorige eeuw in een gordel van fraaie landgoederen: De Braak, De Duinen, Lemferdinge, De Marsch, Oosterbroek, Vennebroek, Vosbergen en Westerbroek.

In het noordelijke laagveengebied kwamen waarschijnlijk tijdens de late Middeleeuwen de eerste ontginningen van de wegdorpen Paterswolde en Eelderwolde tot stand. De cultuurgronden kenden hier rond 1850 overwegend een graslandgebruik. Uitzondering vormde de nabije omgeving van beide op een lage zandrug gelegen nederzettingen, waar nagenoeg de enige bouwlandpercelen van geheel de noordelijke helft van de gemeente aangetroffen werden.
Het in het grensgebied tussen Drenthe en Groningen gesitueerde oostelijke laagveengebied werd in de loop van de 18e eeuw door Friese kolonisten aan snee gebracht. Hierbij ontstond eerst het grotendeels in de provincie Groningen gelegen Paterswoldsemeer. Met het vorderen van de vervening werd vervolgens in de loop van de eerste helft van de vorige eeuw ook het zuidelijker gelegen Friesche Veen uitgebaggerd. Tevens vonden er in deze periode verveningsactiviteiten plaats in het Elsburgeronland.

Met deze verveningen en eerder genoemde ontginningen was Eelde rond 1850 in verhouding tot andere zandgemeenten reeds voor een opvallend groot deel in cultuur gebracht. Woeste gronden en open water maakten destijds niet meer dan éénvijfde deel van het totale grondgebied van de gemeente uit, terwijl het gemiddelde voor alle zandgemeenten in Drenthe ongeveer tweederde bedroeg. Afgezien van het Elsburgeronland en het Friesche Veen beperkten de resterende woeste gronden zich in feite volledig tot het zuiden van de gemeente: in het zuidwesten een heide-oppervlak gelegen tussen de madegronden van de Westerloop en het Eelderdiep, ten noordoosten van Eelde het thans in de dorpsuitbreiding opgenomen Groote Veld en het rond de eeuwisseling vanuit Vosbergen beboste Nieuw-Diepsterveld, alsmede de gehele zuidoosthoek van de gemeente (Hakenkampsveen, Muggenveen, Karrekampveen, Koldeveen, Wilde Veen).
Was het Eelder landschap vanouds met uitgestrekte, onbegaanbare elzen- en wilgenbroekwouden in het waterrijke noorden en in de moerassige beekdalen uitermate bosrijk, rond 1850 bedroeg het bosaandeel ten gevolge van woldontginningen en verbetering van de afwatering nog slechts ongeveer 3%. Grotere bosoppervlakten waren in 1850 naast het Elsburgeronland en het Kluivinghsbosch de beplantingen van de landgoederen De Braak, De Duinen, Lemferdinge, Oosterbroek en De Schelfhorst.
Het grondgebruik in de gemeente Eelde was rond het midden van de vorige eeuw nog puur op de landbouw gericht. De oppervlakteverhouding grasland:bouwland (1832-1.432 hectare:350 hectare) lag ruim boven het provinciaal gemiddelde. Op basis van deze naar verhouding grotere oppervlakte grasland tegenover bouwland dan in het zandgebied, werd Eelde bij de nieuwe landbouwindeling van 1910 te zamen met de gemeenten Peize en Roden bijeen gebracht binnen de regio Noordelijke Randgemeenten. Oorzaak voor het hoge graslandaandeel, boeren uit Taarlo en Zeijen bezaten groenlanden in de kerspel Eelde, was het feit dat de gronden in het laaggelegen noorden van de gemeente ten gevolge van een relatief stijgend grondwaterpeil (klink) in de loop der eeuwen steeds minder geschikt werden voor bouwlandgebruik. In de omgeving van Paterswolde en vooral Eelderwolde kreeg de veehouderij hierdoor reeds vroeg een steeds volwaardiger plaats binnen het agrarisch bedrijf.

Daar het merendeel van de boerderijen rond 1850 evenwel gesitueerd was in de dichter bevolkte zuidelijke helft van de gemeente, het esdorpenlandschap waar gras- en bouwland zich meer overeenkomstig het zandgebied verhielden, vertoonden de bedrijven in Eelde over het algemeen toch veel overeenkomsten met die in de andere zandstreken (gemengd bedrijf).

Gedurende de laatste helft van de vorige eeuw vonden er in bescheiden mate nieuwe ontginningen plaats. Het aandeel van de woeste gronden (inclusief open water) werd in deze periode teruggebracht tot ongeveer 10% van het totale grondgebied van Eelde. Het zuidoostelijk deel van de gemeente bestond in 1900 nog bijna volledig uit heide. De ontgonnen gronden kwamen vrijwel geheel ten goede aan de uitbreiding van het landbouwareaal, dat tussen 1832 en 1900 met 177 hectare toenam. Hoewel ondermeer op het landgoed Vosbergen bos werd aangeplant, veranderde het totale bosoppervlak tussen 1850 en 1900 door het kappen van bos elders slechts weinig. Eelde bleef hierdoor in Noord-Drenthe gelden als één van de bosarmste gemeenten. Daar het bouwlandareaal in de jaren 1850-1900 sterker uitbreidde dan het areaal grasland daalde de oppervlakteverhouding grasland:bouwland in deze periode (1900-1.482 hectare:477 hectare). Desondanks gold Eelde rond 1900 nog altijd een graslandrijke gemeente. De rundveedichtheid (= aantal runderen per 100 hectare landbouwgrond) en de gemiddelde rundveebezetting (= aantal runderen per bedrijf) lagen evenwel, ondanks kort voor de eeuwwisseling de opkomst van de zuivelindustrie, beneden het gemiddelde voor de provincie. Eén en ander hing nauw samen met het rond de eeuwwisseling grote aantal keuterbedrijven. Ruim 60% van de bedrijven viel, mogelijk ten dele als erfenis van het adelijke verleden (pachtboeren), in de klasse 1-5 hectare. Een klasse waarin de bedrijfjes destijds hun bestaansrecht in belangrijke mate ontleenden aan de varkenshouderij, met als gevolg een relatief groter aantal varkens per bedrijf dan runderen. Ook gingen Eelde en vooral Paterswolde zich in de loop van de laatste helft van de vorige eeuw onderscheiden als dé centra van tuinbouw voor de stad Groningen. Met name op de kleine boerderijen werd de tuinbouw in deze periode van toenemende betekenis als nevenbedrijf.

Met het algemeen verbreid geraken van het kunstmestgebruik en de verbetering van landbouwkundige technieken en cultuur-technische mogelijkheden werden tussen 1900 en 1940 ook de meeste resterende woeste gronden in de gemeente ontgonnen. De natuurreservaten Elsburgeronland en Friesche Veen, het Paterswoldsemeer en enkele kleine plassen daargelaten, was Eelde in 1940 geheel in cultuur gebracht. Slechts 4% van de totale gemeente bestond nog uit woeste grond of open water.
De nieuwe ontginningen kwamen van aanvang aan vrijwel uitsluitend ten goede aan de landbouw. Dat het landbouwareaal desondanks, evenals overigens het bosareaal, in 1940 slecht weinig verschilde van dat in 1900 moet toegeschreven worden aan de aanleg van de luchthaven Eelde in de jaren '30. Hiertoe werden niet alleen woeste gronden (Hakenkampsveen en omstreken) in de werkverschaffing ontgonnen, doch werden plaatselijk ook landbouwgronden van hun vaak nog maar recentelijk verkregen agrarische bestemming ontdaan.
Wat betreft agrarische bedrijfsvoering viel tijdens de periode 1900-1940 met name de sterke toename van de rundveebezetting op. Rond 1940 lag deze voor Eelde "ineens" ruim boven die van zandgemeenten als Norg, Vries, enz.

Bovendien was er vooral tegen het eind van deze periode sprake van een duidelijke verschuiving van de gemiddelde bedrijfsgrootte in de richting van het middelgrote bedrijf (5-20 hectare).
De als nevenbedrijf begonnen tuinbouw ontwikkelde zich gelijktijdig in toenemende mate tot een klein vollegronds bedrijf, dat vaak ook zelf de distributie (uitventen) verzorgde. In deze sector lag de gemiddelde bedrijfsgrootte aanzienlijk lager dan in de landbouw; meer dan de helft van de tuinbouwbedrijven viel in de klasse 0-1 hectare. De snelle ontwikkeling van het vollegronds groenteteeltbedrijf blijkt uit de volgende cijfers: 1906-6 hectare, 1928-81 hectare, 1952-105 hectare. De glascultuur kende lang niet zo'n snelle expansie. In 1952 was er 115 hectare grond in gebruik bij de tuinbouw, waarvan 105 hectare vollegrond groenteteelt, 3 hectare onder glas en 7 hectare bloementeelt.

4. INFRASTRUCTUUR

De fysische gesteldheid is van grote invloed geweest op de verkeersligging van Eelde. Door natuurlijke barrières (veenmoerassen) in het noorden, oosten en westen ontstonden over het land in het vroege verleden praktisch alleen verkeersrelaties met zuidelijker gelegen nederzettingen. Het dorp Eelde fungeerde in die tijd in feite als eindpunt van het wegverkeer. De latere ontginning van de laaggelegen veengronden ging vervolgens gepaard met de aanleg van primitieve wegen. In noordelijke richting ontsloot de Eelderwolderhooiweg (heden de Madijk/Hooiweg) de lage landerijen langs het Eelderdiep. De nederzetting Paterswolde was via de Noordsteeg met Eelde verbonden, terwijl Eelderwolde over Schelfhorst bereikt werd.
De ligging van Eelde ten opzichte van de rest van Noord-Drenthe en de provincie Groningen bleef evenwel nog lang vrij geïsoleerd. Naar de stad Groningen bij voorbeeld was het rond het midden van de vorige eeuw een lange tocht. Men kon via Haren door naar De Punt te gaan en daar de Drentsche Aa over steken, of men ging over de Eelderwolderhooiweg, die in het noorden aanslaat op de Drentschelaan (Peizerweg) die naar Groningen leidde. In oostelijke respectievelijk westelijke richting waren de belangrijkste verbindingen vanaf Eelde die met Haren (over de Punt) en Peize (Helmerdijk). Naar het zuiden werd Yde bereikt via de Langesteeg en Donderen over de Watermolendijk en de Eekhoornstraat.

In de laaggelegen delen in met name het zuidoosten van de gemeente was het vervoer over het water lange tijd belangrijker dan het wegverkeer. Ten behoeve van de afwatering en onder meer de afvoer van turf werden hier talloze schipsloten gegraven. Zowat elke boerderij had hier vanouds een eigen schipsloot die aansloot op de Drentsche Aa (Hoornse Diep). Op Eelder grondgebied worden thans nog meerdere van deze vaarwegen of restanten daarvan aangetroffen. Vanaf de Eelderschipsloot vertrok een paar maal per week de trekschuit naar Groningen. De opkomst van Eelde en Paterswolde als dé tuinbouwcentra voor de stad Groningen hing ook nauw samen met de goede vaarverbinding met Groningen. De openstelling van het Noord-Willemskanaal in 1861 betekende een verdere verbetering voor het vaarverkeer. Van de schipsloten bleef die langs de Meerweg (Paterswolderdijk) het langst in gebruik. Nog na de oorlog werd hier het tegenover de speeltuin van het voormalige hotel De Twee Provinciën gelegen haventje door turfschippers aangedaan.

In de loop van de vorige eeuw werd echter ook over het land de oriëntatie op Groningen van toenemende betekenis. Nadat kort na 1850 eerst ten oosten van de oude verbinding over Schelfhorst de nieuwe weg Eelde-Eelderwolde gereed kwam, werd kort daarop via de Paterswoldseweg aansluiting met Groningen verkregen. Hiermee ontstond een aanzienlijk kortere verbinding met Groningen dan de traditionele routes. Het was ook deze weg die in 1867 als eerste in de gemeente verhard werd. De geïsoleerde positie van Eelde werd verder verminderd door in 1877 de bestrating van het traject Eelde-De Punt (Rijksstraatweg) en in 1903/04 de verbinding Eelde-Peize. Nadat in 1911 ook de verharding van de verbinding Eelde-Donderen gereed kwam was Eelde voor het eerst vanuit alle windrichtingen goed bereikbaar. Een belangrijke stimulans voor het verkeer van en naar Groningen was in 1880 de komst van de omnibus Groningen-Paterswolde-Eelde, die in 1896 werd vervangen door een paardetram. In 1929 moest de tram, nadat in 1921 de trekkracht al werd vervangen door een T-Fordje, echter wijken voor het opkomende autobusverkeer.
Van boven regionale betekenis was tenslotte de opening van de Luchthaven Eelde in 1931. Dit op initiatief van de Groninger sportvlieger H. Hindriks opgerichte vliegveld maakte in de periode tot 1940 ondanks het vaak weinig indrukwekkende vervoer toch een sterke groei door. Er werden diverse nieuwe gebouwen geplaatst (hoofdgebouw, hangar, etc.) en het volledig uit grasland bestaande terrein met landingsbanen breidde van circa 12 tot ongeveer 67 hectare uit.

5. NEDERZETTINGSSTRUCTUUR

De bewoning van Eelde concentreerde zich vanouds in de zuidelijke helft van de gemeente. Waarschijnlijk tijdens de vroege Middeleeuwen ontstond hier op de hogere zandgronden het esdorp Eelde. Daarnaast verrezen als vermeld op strategische plaatsen in dit deel van de gemeente al vroeg ook enkele burchten. Meer noordelijk kwamen later met de ontginning van de waterrijke laagvenen aldaar achtereenvolgens de wegdorpen Paterswolde en Eelderwolde tot ontwikkeling. In omvang bleven deze nederzettingen echter ver achter bij het hoofddorp, dat zijn sterk dominante positie dan ook tot na 1850 wist te behouden. Met verschillende vooral in de loop van de 18e en de 19e eeuw gestichte buitenverblijven alsmede een aantal daar al dan niet toe behorende boerderijen, kende Eelde rond het midden van de vorige eeuw tevens enige verspreide bebouwing.

Het hoofd- en kerkdorp Eelde was in 1850 verreweg het dichtst bebouwd. Als een soort "flank-esdorp" langs de rand van de es uitgegroeid, werd de nederzetting gekenmerkt door een langgerekte structuur. De overwegend uit boerderijen bestaande bebouwing bevond zich hoofdzakelijk aan de Hoofdweg, waar de hoogste dichtheid bereikt werd tussen de afslagen Esweg - Duinerlaan, en Kosterijweg - Hooiweg. Enigszins afzijdig hiervan lag in het zuiden bovendien nog het Zuideinde met boerderijen aan de Hoofdweg en het begin van de Molenweg.
Tussen 1850 en 1940 maakte het dorp Eelde vervolgens een sterke groei door. Hierbij werd de bestaande bebouwingsstructuur verdicht en vond er in aansluiting op het centrum uitbreiding plaats aan De Drift, Kerkhoflaan en Westerhorn. Voor het merendeel voltrokken de nieuwbouwactiviteiten zich echter op enige afstand van de oude kern.

Hoewel er zowel in zuidelijke richting (langs de Hoofdweg tot aan het Zuideinde en vandaar verder via de Lugtenberger- en de Veldkampweg) als naar het noorden (langs de Hoofd- en de Hooiweg) aanzienlijke uitbreidingen plaatsvonden, was het langwerpige karakter van de nederzetting in 1940 toch minder dominant dan een eeuw daarvoor. Ten oosten van de oude occupatie-as diende zich namelijk eveneens op grote schaal nieuwe bebouwing aan: Bahler Boermalaan, Duinerlaan, Esweg, Raadhuislaan, Schoolstraat, Veenweg, Vosbergerlaan, Weeakkerweg, Wolfhorn, Zevenhuizerweg. Aan het pas aangelegde noordelijk deel van de Burgemeester Legroweg, ondermeer verrees hier het nieuwe gemeentehuis (1939), trof men in 1940 nog maar weinig bebouwing aan. Ondanks het feit dat er in de loop van de periode 1850-1940 in toenemende mate niet-agrarische bebouwing in de vorm van woningen, bedrijfsgebouwen, winkels, scholen en andere voorzieningen in Eelde verrees, bleef het dorp toch in de eerste plaats een agrarische nederzetting. Met name aan de rand van het dorp bepaalden kleine land- en tuinbouwbedrijven rond 1940 in sterke mate nog het beeld. Ook was de enige zuivelfabriek binnen de gemeente gevestigd in Eelde en werd er al vroeg aandacht geschonken aan een goed landbouwonderwijs. In 1922 namelijk kwam uit de land- en tuinbouwcursussen die vanuit "Ons Dorpshuis" (in 1915 gesticht als eerste dorpshuis in Drenthe) gegeven werden de Lagere Tuinbouwschool voort. Een school die aanvankelijk bij de driesprong Boermalaan-Hoofdweg stond, doch met de aanleg van de Legroweg werd verplaatst naar de Schoollaan.

Het iets ten noorden van Eelde gelegen wegdorp Paterswolde werd in 1850 gekenmerkt door een lintbebouwing aan weerszijden van de Hoofdweg-Groningerweg alsmede een enkele daarvan afzijdig gelegen boerderij. Hoewel de bebouwing evenals in Eelde voornamelijk uit boerderijen bestond, werd het beeld van de nederzetting in belangrijke mate toch ook bepaald door het fraaie landgoed De Braak. Tussen 1850 en 1940 maakte Paterswolde vervolgens een sterke groei door. Het bebouwingslint langs de Hoofdweg-Groningerweg werd niet alleen verdicht, maar strekte zich na verloop van tijd ook steeds verder op langs deze as. In het zuiden resulteerde dit uiteindelijk in de aansluiting op de eveneens opstrekkende bebouwing van Eelde. Gelijktijdig met deze ontwikkeling werd echter ook de lineaire structuur van de nederzetting op een tweetal plaatsen door nieuwbouw doorbroken: in het noorden aan de Boterdijk en de Onlandseweg en in het zuiden aan de Duin- en Vennenstraat. Met het opkomen van de recreatie, waarover zo dadelijk meer, kwam er tevens bebouwing aan het Paterswoldsemeer en bij Friesche Veen.
Gold Paterswolde in 1850 nog als een vrijwel zuiver agrarisch dorp, in 1940 was dit veel minder het geval. Weliswaar werden er gedurende de periode 1850-1940 diverse nieuwe boerderijen gebouwd en verrezen er in de omgeving van de Boterdijk en de Onlandseweg tal van kwekerijen, met name langs de Hoofdweg-Groningerweg bepaalden niet-agrarische functies in toenemende mate het beeld van de nederzetting. Paterswolde oefende destijds namelijk nog altijd een grote aantrekkingskracht uit op welgestelde Groningers, hetgeen de bouw van diverse ruime burgerwoningen en fraaie villa's tot gevolg had. Tevens dienden zich in de loop van de vorige eeuw onder invloed van de stad Groningen, de eerste recreatieve ontwikkelingen aan in Paterswolde. Aanvankelijk was vooral het landgoed De Braak met kettingbrug, doolhof en tuinaanleg van tuinarchitect Roodbaart dè grote trekpleister.

Het Paterswoldsemeer werd pas van recreatieve betekenis, toen aan het eind van de vorige eeuw bij het aflopen van de vervening overgeschakeld werd op exploitatie van het meer als watersportgebied. In 1880 verrees hierop inspelend als eerste het vermaarde "Familiehotel", spoedig gevolgd door het thans verdwenen hotel "De Zon" en het voormalige "De Twee Provinciën", alsmede enkele grotere pensions en diverse horecavoorzieningen. Tevens gingen particulieren over tot het houden van pensiongasten en werd de na brand in 1922 nieuw opgebouwde havezathe Oosterbroek in 1934 als jeugdherberg ingericht. Kort voor 1940 tenslotte werd bij het meer een aantal zomerhuisjes gebouwd aan de Reigerlaan.

Eelderwolde bestond rond 1850 nog slechts uit enkele, nabij de splitsing Groningerweg-Terborchlaan gesitueerde boerderijen. Van een wegdorp kon in feite pas gesproken worden nadat in de loop van de periode 1850-1940 eerst aan weerszijden van de Groningerweg een lint met dicht op de weg geplaatste bebouwing tot ontwikkeling kwam. In 1940 reikte deze lintbebouwing vanaf het Elsburgeronland in het zuiden tot iets voorbij de bocht in de Groningerweg in het noorden. Naast boerderijen werden ook woningen, voorzieningen en enkele bedrijfsgebouwen gerealiseerd. In tegenstelling tot Paterswolde bleef Eelderwolde evenwel toch in belangrijke mate een agrarische nederzetting.

De verspreide bebouwing in het buitengebied van Eelde breidde tussen 1850-1940 beduidend uit. Allereerst vond er rondom de (voormalige) landgoederen nog al eens nieuwbouw plaats, hetgeen bij Schelfhorst en Oosterbroek zelfs nieuwe buurtschappen opleverde. De sterkste toename van de verspreide bebouwing vond echter plaats langs doorgaande wegen: Madijk, Burgemeester Legroweg, Terborchlaan, Eekhoornstraat, Mandelandenweg, Helmerdijk, Westerhorn. In een aantal gevallen kwamen hierbij nieuwe lintbebouwingen tot stand, zoals bij voorbeeld langs de Eekhoornstraat (Bokkestreek). Echt "geïsoleerd" gesitueerde bewoning, onder andere aan het Eelderdiep aan bij het Dokterskampje (nu vliegveld), werd in 1940 slechts sporadisch aangetroffen.
De bebouwing in het buitengebied bestond overwegend uit land- en tuinbouwbedrijven, waarbij de tuinbouw vooral op de koude grond plaatsvond. Later kwamen de kassen pas goed opzetten. Om enige beschutting tegen de gure noordenwind te bieden, werden in een aantal gevallen dikke muren langs de kwekerijen gebouwd.
Als niet-agrarische bebouwing werden onder meer de gebouwen van het vliegveld en het sanatorium "Hoog-Hullen" gerealiseerd. Verder kwam aan de Burgemeester Legroweg, vlak naast de plaats waar nu de ingang van de luchthaven ligt, in de hoedanigheid van een rijtje woningwetwoningen de eerste sociale woningbouw tot stand.

*zjs

RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN 1850-1988

Gemeente: Eelde

Kern: Eelde/Paterswolde

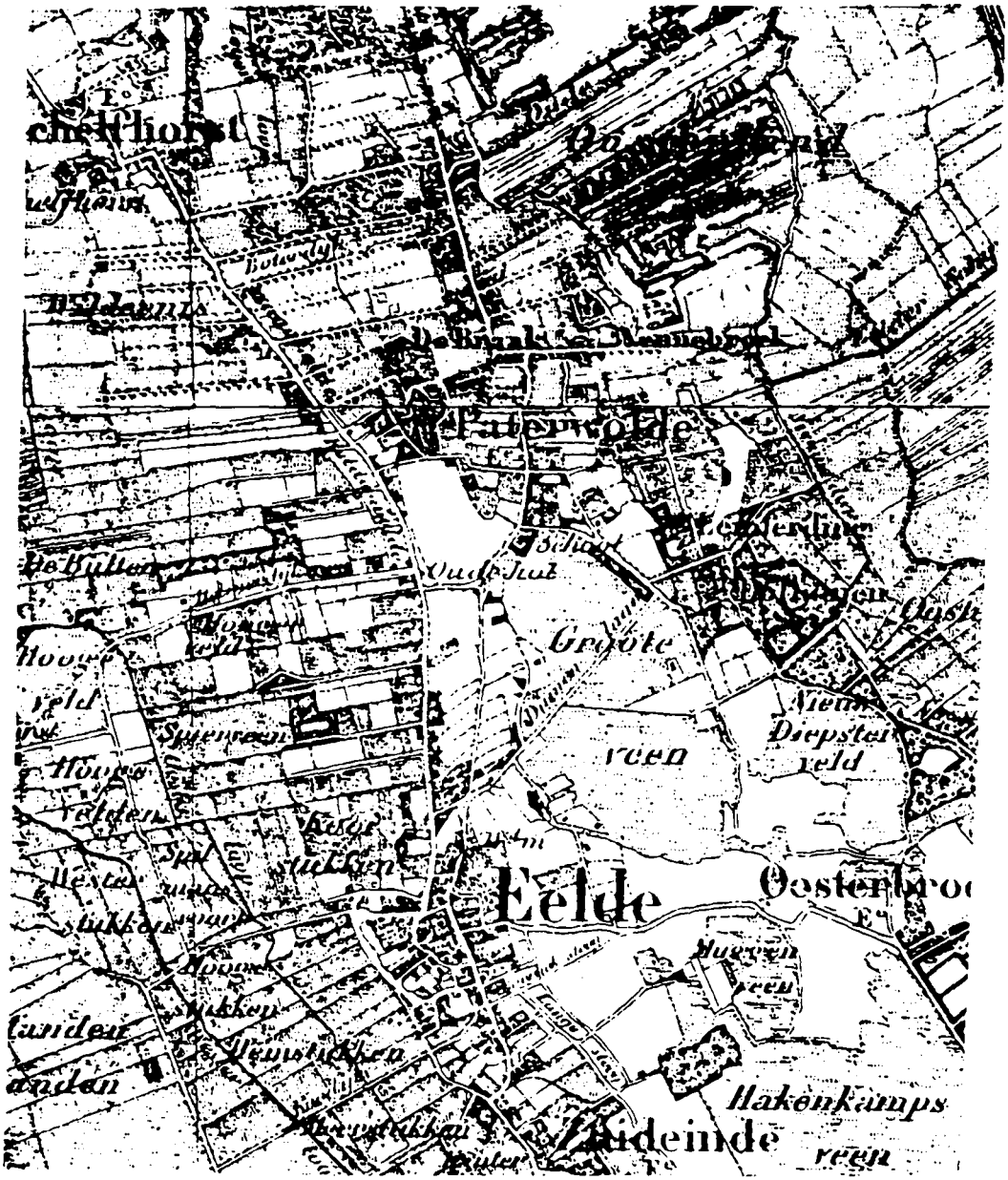

ca. 1850 Schaal 1:25.000

Gemeente: Eelde

Kern: Eelde/Paterswolde

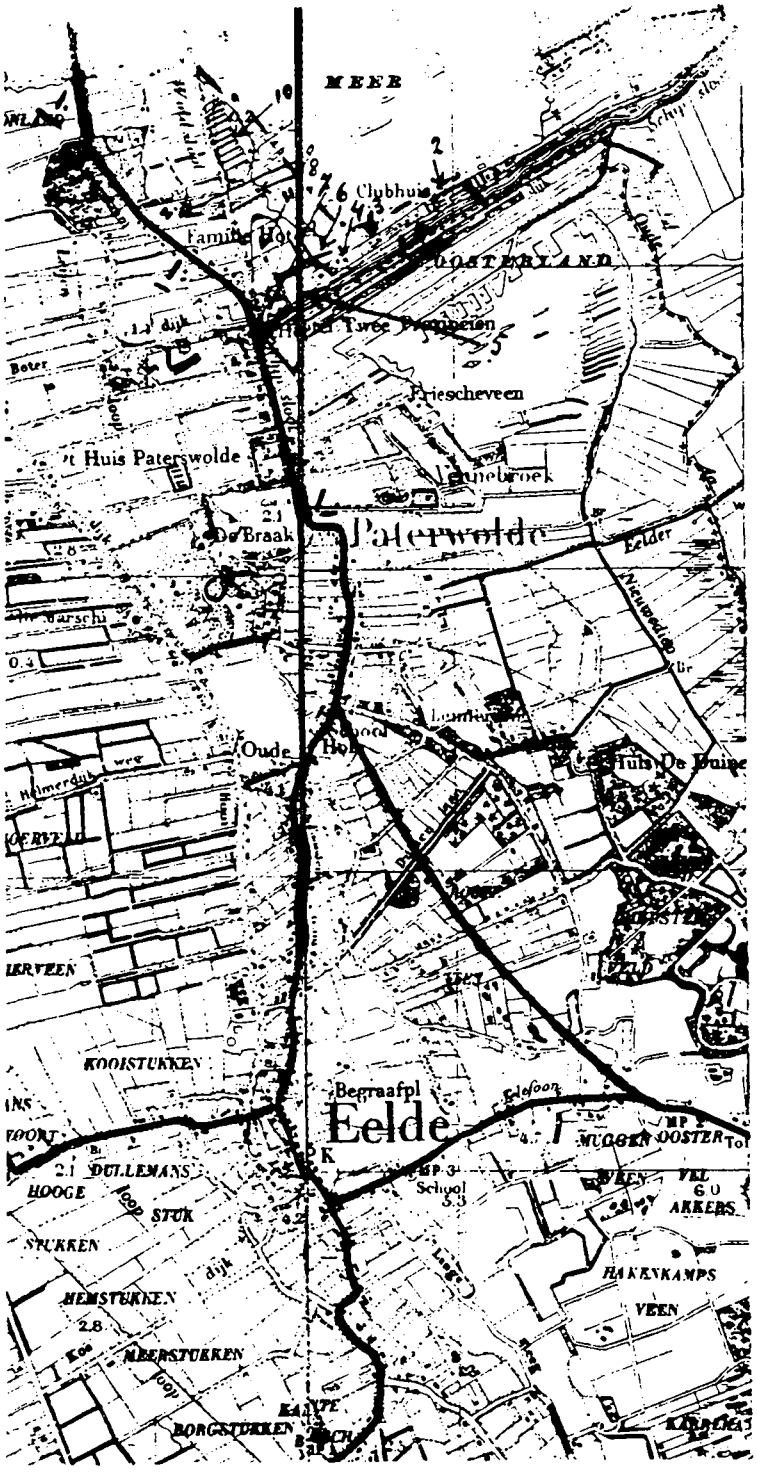

ca. 1920-1930

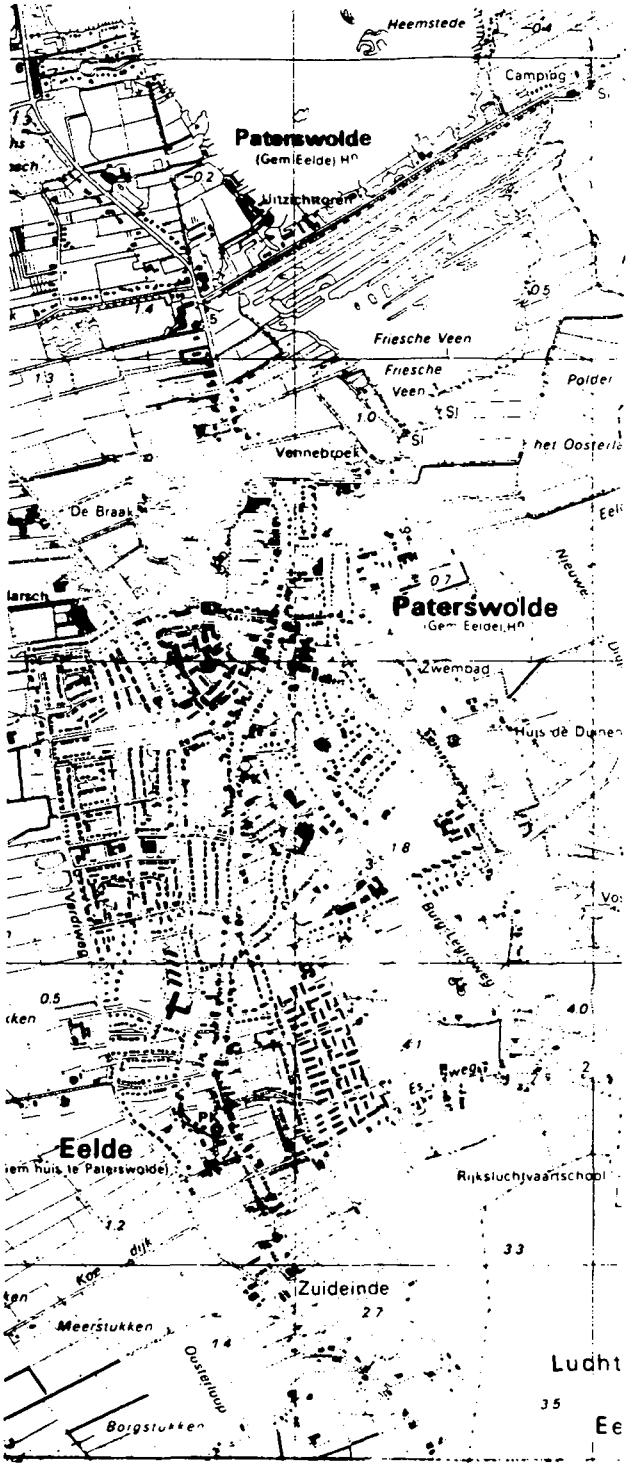

ca. 1985-1988

Type nederzetting: Esdorp/wegdorp

Schaal 1:25.000

RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN 1850-1988

Gemeente: Eelde

Kern: Eelderwolde

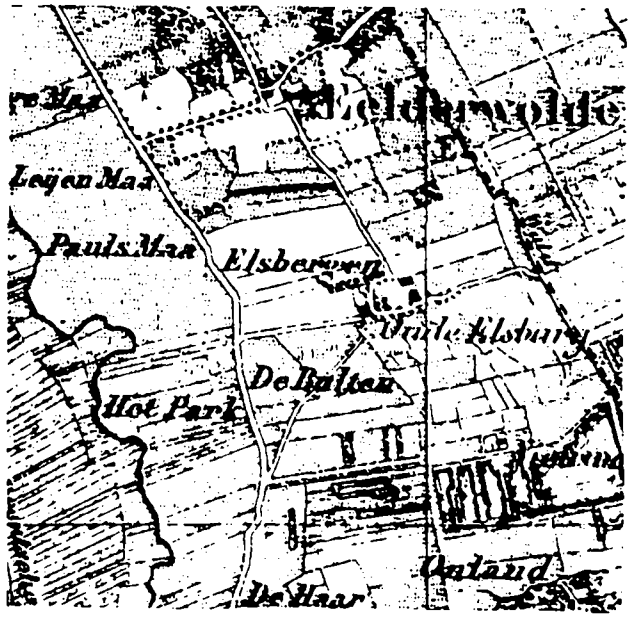

ca. 1850

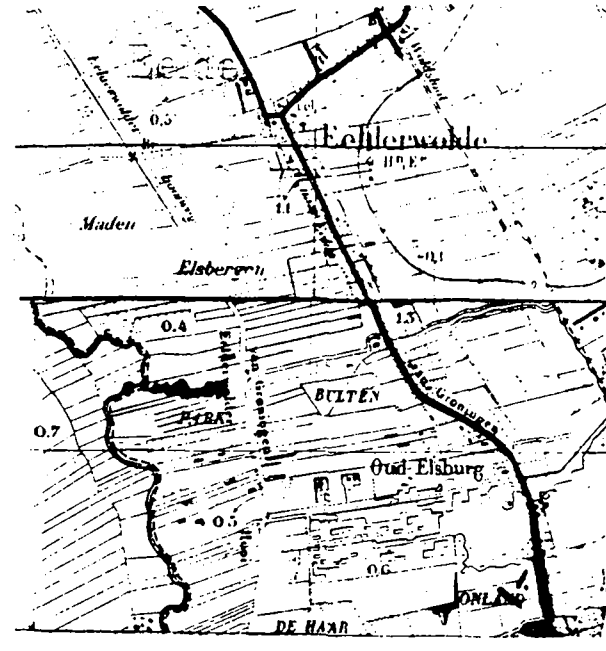

ca. 1920-1930

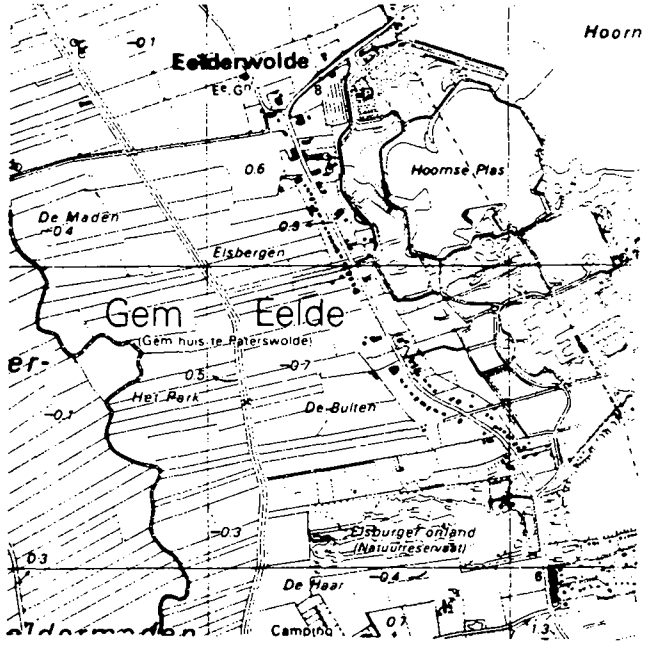

ca. 1985-1988

Type nederzetting: Wegdorp

Schaal 1:25.000

DIT EXEMPLAAR WORDT NIET UITGELEEND !

Criteria voor aanduiding van gebieden met bijzondere waarden gemeente Eelde.

Gebied 1: Landgoederenreeks Eelde/Paterswolde
Gebied 2:
Gebied 3:
Gebied 4:
Gebied 5:
Gebied 6:
Gebied 7:

Criteria:	*Gebieden* 1	2	3	4	5	6	7
I Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit, zoals:							
1. kwaliteit van het ruimtelijke concept;							
2. betekenis vanwege de verkaveling/inrichting/voorzieningen;	+						
3. betekenis vanwege architectonische/architectuurhistorische kwaliteiten;	+						
4. betekenis vanwege specifieke vorm voor specifieke functionele ontwikkeling (bv. havengebied, city-ontwikkeling, sportpark).	+						
II Bijzondere historische betekenis, zoals:							
1. structuur, bestemming of verschijningsvorm, verbonden met en duidelijk uitdrukking gevend aan een specifieke politieke, culturele, geestelijke, sociale, economische of algemeen historische ontwikkeling;	+						
2. betekenis voor de geschiedenis van de ruimtelijke ordening en voor de ontwikkeling van het stedebouwkundig denken;	+						
3. betekenis vanwege de innovatieve waarde of pioniersfunctie (type, motief, datering).							
III Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving, zoals:							
1. betekenis als onderdeel van een groter geheel;	+						
2. betekenis vanwege ruimtelijke relaties met de omgeving;	+						
3. betekenis vanwege markering van het stadsbeeld, als ruimtelijke of functionele dominant in een groter geheel of als representant van een groter geheel.							
IV Gaafheid (van de in I t/m III genoemde kwaliteiten)	+						
V Zeldzaamheid (van de in I t/m III genoemde kwaliteiten).	+						

RIJKSDIENST
VOOR DE
MONUMENTENZORG

Naam bijzonder gebied

Landgoederenreeks Eelde/Paterswolde

Algemene karakteristiek

Een overwegend rijk beplant groengebied bestaande uit een aantal naast elkaar liggende landgoederen. Te weten Oosterbroek, Vosbergen, Lemferdinge, Vennebroek, De Braak en de kleinere gebieden De Marsch en Westerbroek. Hoewel de landgoederen gedeeltelijk van oudere oorsprong zijn, komen er betrekkelijk veel gebouwen uit de periode na 1850 voor.

Nadere omschrijving bijzondere waarden

* Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit

  De verkaveling en inrichting van elk landgoed is op eigen wijze uitgevoerd. Het varieert van natuurlijke groengebieden en oude perceelindelingen tot landschappelijk aangelegde patronen en symmetrische tuinaanleg. In de loop der decennia zijn de landgoederen een steeds belangrijker rol gaan spelen als parkgebied voor Eelde en Paterswolde.

* Historische betekenis

  Behalve de cultuur-historische betekenis van de landgoederen heeft het terrein eveneens betekenis als parkgebied. De diversiteit in beplanting en inrichting maakt dit gebied bij uitstek van belang voor de landschaps- en tuinarchitectuur.

* Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving

  Verspreid over Drenthe komen een aantal landgoederen voor. Het bijzondere van de situatie in Eelde is dat er een concentratie van landgoederen is ontstaan. Het gebied heeft een belangrijke ruimtelijke relatie met de omgeving. In de eerste plaats functioneert het gebied als groengebied voor Eelde-Paterswolde en in de tweede plaats zorgt het gebied voor een grote mate van diversiteit in het landschappelijk beeld.

* Gaafheid

  In grote lijnen zijn de landgoederen nog in gave staat. Echter het is niet eenvoudig om de exacte begrenzingen van de verschillende landgoederen aan te geven. Dit wordt veroorzaakt door het in elkaar overlopen van de verschillende landgoederen en door de moeilijk te traceren grenzen van de weidegronden.

* Zeldzaamheid

  Zeker voor Drenthe is een dergelijke concentratie van landgoederen zeer uitzonderlijk. Het gebied is in hoge mate verantwoordelijk voor de landschappelijke kwaliteit en diversiteit in de gemeente.

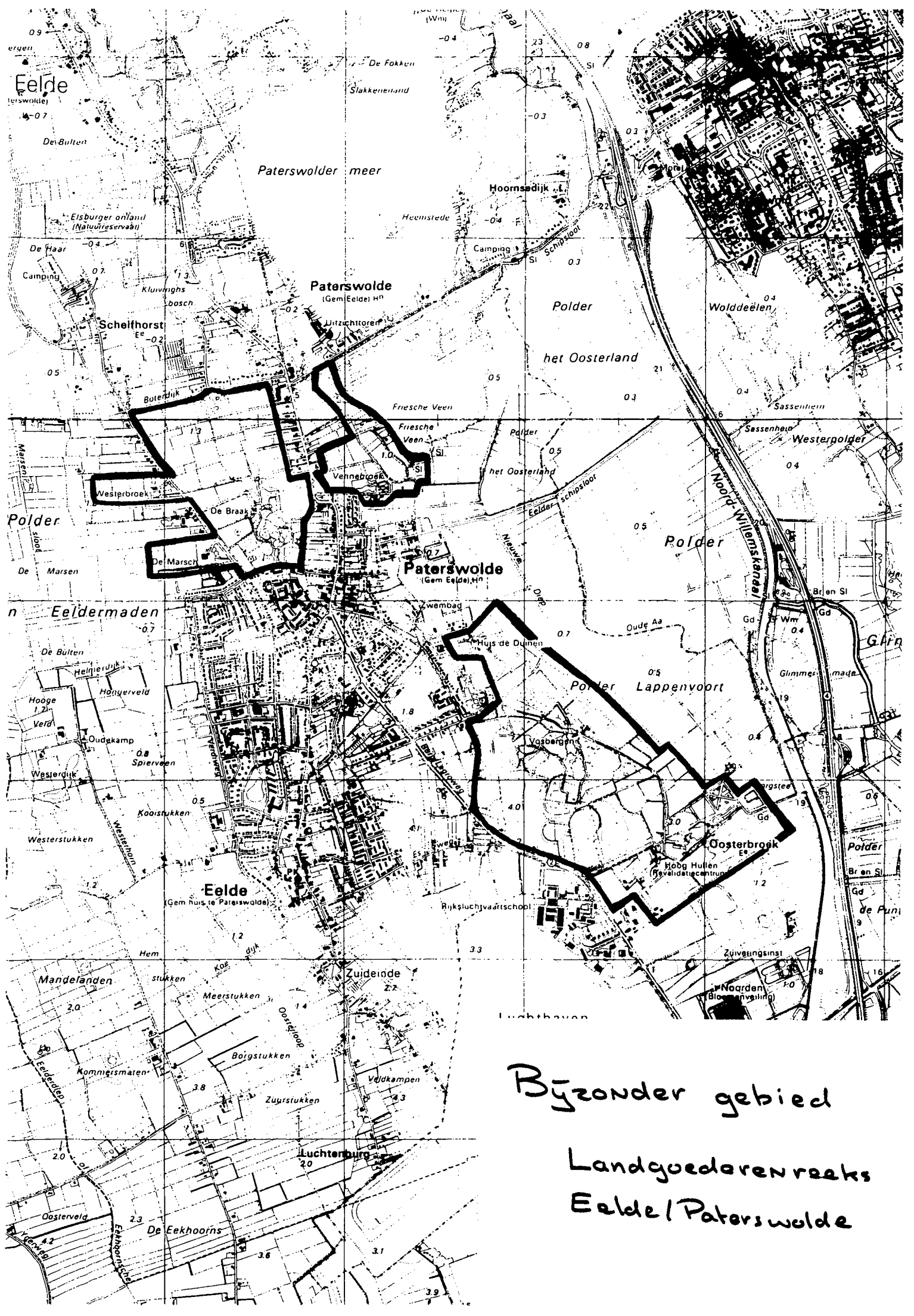
Eelde
De Fokken
Slakkenland
De Bulten
Paterswolder meer
Hoornsedijk
Elsburger onland
(Natuurreservaat)
Heemstede
De Haar
Camping
Schipsloot
Paterswolde
(Gem Eelde) Hh
Kluivinghs bosch
Scheifhorst
Uitzichttoren
Polder
Wolddeelen
het Oosterland
Boterdijk
Friesche Veen
Sassenheim
Westerpolder
Vennebroek
Westerbroek
De Braak
Eelder schipsloot
Noord-Willemskanaal
De Marsen
De Marsch
Paterswolde
(Gem Eelde) Hh
Eeldermaden
Zwembad
Huis de Duinen
Oude Aa
De Bulten
Helmerdijk
Hongerveld
Hooge Veld
Oudekamp
Spierveen
Westerdijk
Lappenvoort
Vosbergen
Kooistukken
Westerstukken
Oosterbroek
Hobg Hullen
(Revalidatiecentrum)
Eelde
(Gem huis te Paterswolde)
Rijksluchtvaartschool
Zuiveringsinst
Hem
Zuideinde
Mandelanden
Meerstukken
Oostelijkdep
Borgstukken
Kommersmaten
Veldkampen
Zuurstukken
Luchtenburg
Oosterveld
De Eekhoorns
Eekhoornsche
Byzonder gebied
Landgoederenreeks
Eelde/Paterswolde

WERKEXEMPLAAR

GEMEENTE: EELDE PLAATSNAAM: PATERSWOLDE
KAART NR: 0113-01 SCHAAL: 1:10000

UITZONDELIJK WAARDEVOLLE GEBIEDEN

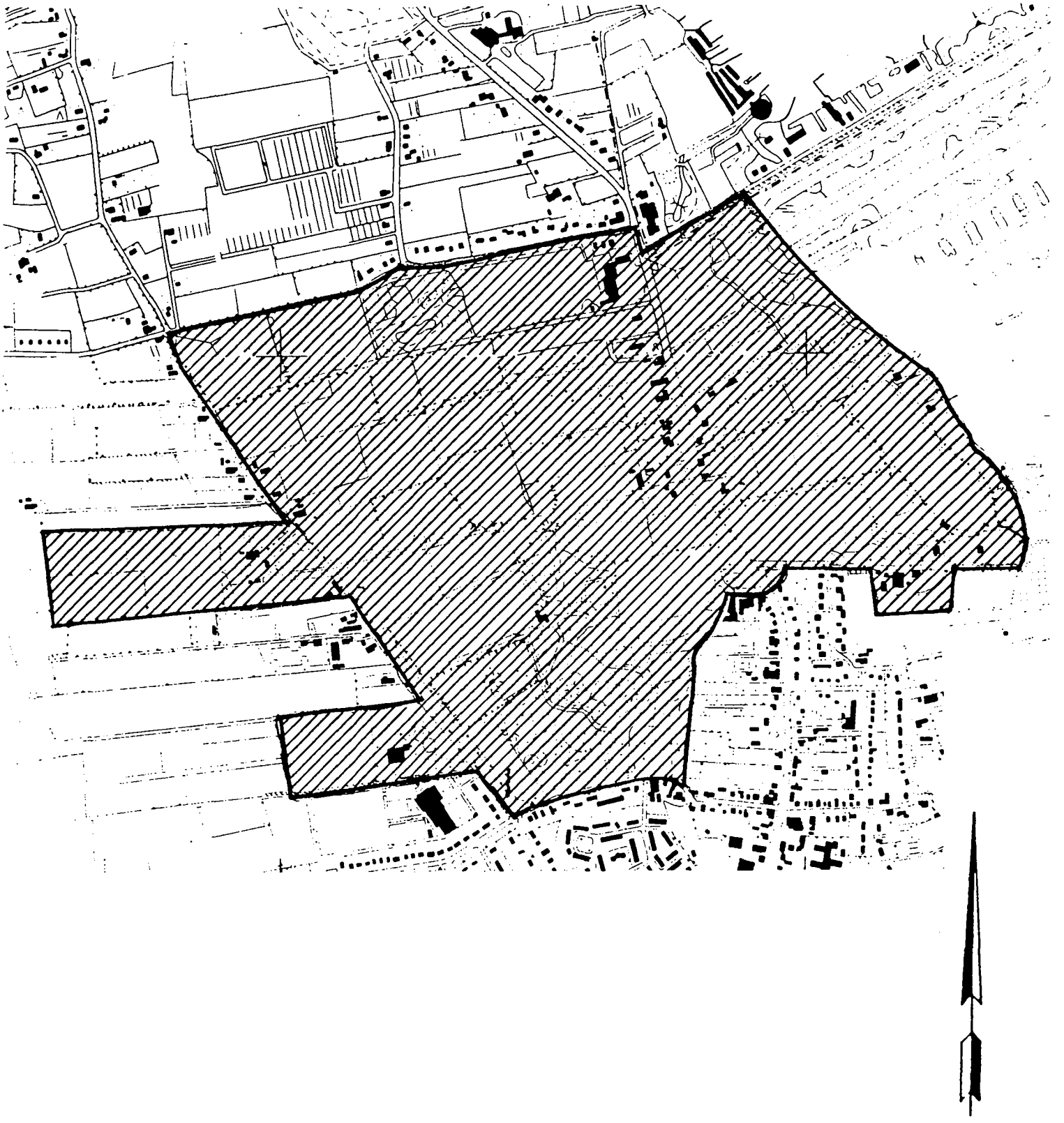

DIENST W.E.B. / MONUMENTENZORG

WERKEXEMPLAAR

GEMEENTE: EELDE
KAART NR: 0113-02

PLAATSNAAM: PATERSWOLDE
SCHAAL: 1:10000

UITZONDELIJK WAARDEVOLLE GEBIEDEN

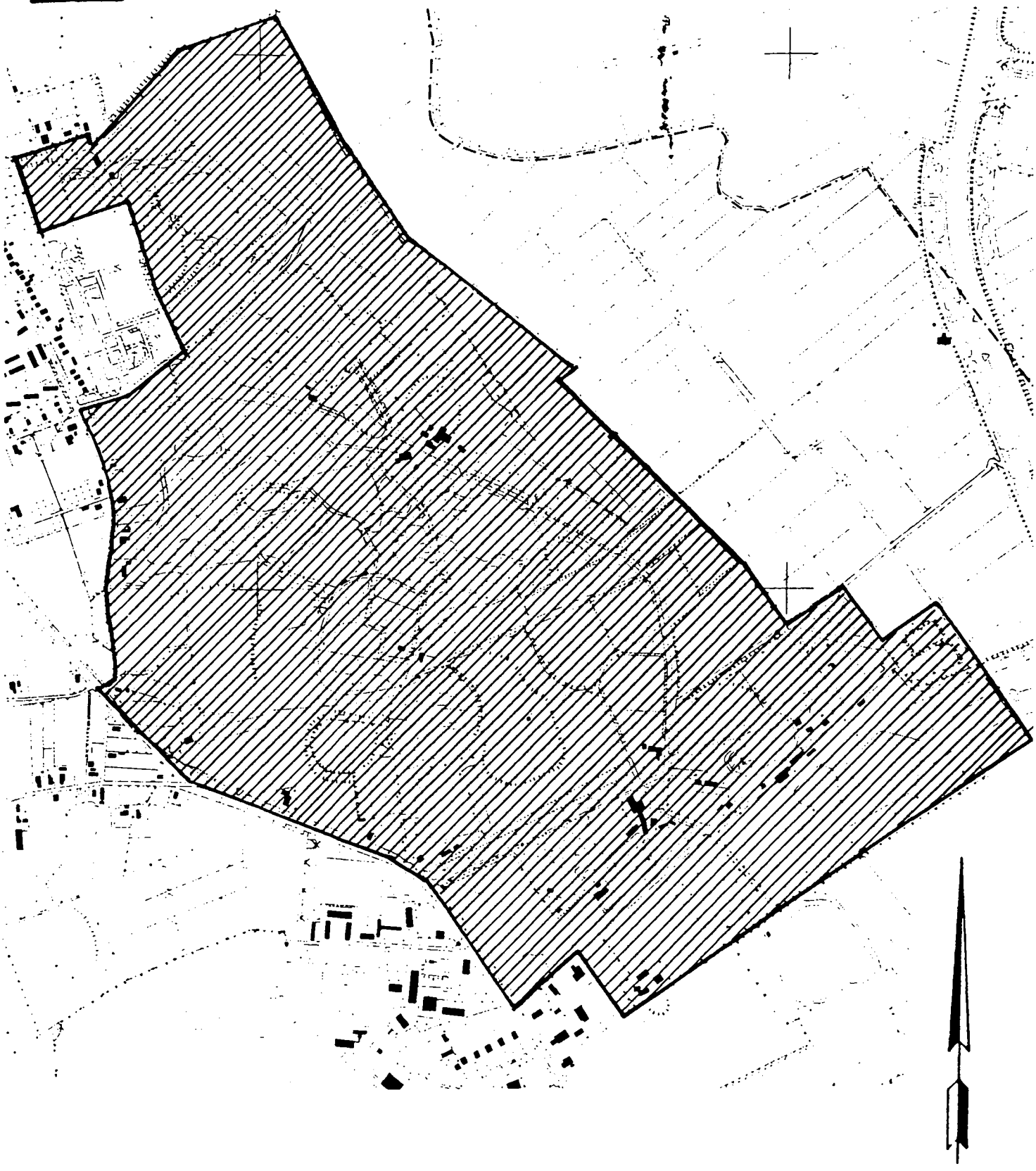

DIENST W.E.B. / MONUMENTENZORG